

Takdim

Dil ve Kent Üzerine

Her ikisi de karmaşık ve çok katmanlı olan *kent* ve *dil* göstergeleri arasındaki ilişkiyi eksiksizce çözümlmek, üstesinden kolaylıkla gelinebilecek bir tasarı değildir. Çağın sosyal, siyasal, ekonomik, teknolojik ve çevresel dönüşümlerinin gündelik yaşamdaki etkileri, en yoğun şekilde kentte ortaya çıkmakta; bu durum kent olgusunu herhangi bir düzenleme sabitlenemez kılmaktadır. Kenti yerleşik kategorilerle değil, yeni dönüşümleri içerecek şekilde anlamak, sürekli bir bilimsel/epistemolojik mücadele alanı olarak görülebilir. Bu mücadele alanı, yirmibirinci yüzyıl kentini yorumlamaya dönük çabalarıyla öne çıkan pek çok farklı disiplini aktif kılmakta ve yeni bakış açıları kurgulamayı teşvik etmektedir (Brenner ve Schmid, 2015).

Dilin bütün olgularla kesiştiği hatta onları var ettiği argümanının öne sürülmesi, sürekli bir devinim içindeki kentsel nesnelere ve kentsel süreçleri, dilin kuramsal açılımları aracılığıyla irdelemeyi, *kent* ve *dil* ilişkisinin şaşkırtıcı içeriklerini gün ışığına çıkaracaktır. Elbette bu vaat öncelikle dile içkin kuramsallığın hangi evrelerden geçtiğine ve hangi kavramları ürettiğine işaret etmeyi gerektirmektedir. Birçoğu kısıtlı düşünsellikler barındırsa da dil yüzyıllar boyunca çeşitli kuramsal çerçevelerle irdelenmiştir. Yirminci yüzyılda ise dil artık hiçbir bileşenini dışarıda bırakmayan bir epistemolojik alana ulaşmıştır. Öyle ki, dilbilimsel yöntemler dilin yapısını anlamaya dönük mekanizmalar olmaktan öteye geçip, farklı alanların kendilerini tariflemek veya irdelemek hatta tazelemek görevlerini üstlenmiştir. Dilsel işaretlerin yoğun tabakasını sarıhlestiren dilbilimsel kuramlar, *düşünmek*, *bilmek*, *eleştirmek*, *ifade etmek*, *temsil etmek*, *ilan etmek*, *yorumlamak*, *adlandırmak*, *sınıflandırmak* gibi sayısız ve sadece dille varolabilen olguları, Foucault'nun deyimiyle, sözcüklerin oluşturduğu birer "retorik mekân" olarak sunmuştur (1994, s.204). Sürekli hareketlilik içindeki sözcüklerin var ettiği sınırsız anlamsallıkla, sözcükleri istikrarla bir arada tutan bağ arasındaki tezat, dilbilimsel çözümlmelerle ortaya konmuştur. Kısıktıcı denebilecek bu tezat, dilbilimin arındırdığı bir nesnellik ve evrensellekle sunulduğunda, dilbilimin pek çok araştırma alanını ve farklı disiplini etkisi altına alması olağan görülebilir¹. Öyle ki, dönem dönem mimarlığın başını çektiği bazı

¹ Dil ve mimarlık ilişkisinin dilbilimsel ve söylemsel bağlamlarda irdelendiği çalışma için bkz. İnci Basa, (2000), *Linguistic discourse in architecture*, Yayınlanmamış doktora tezi, ODTÜ, Ankara.

disiplinler analogik bir bakış açısıyla, kendilerinin de bir dil olup olmadığını yaygın araştırmalarla sorgulamıştır. Kimi disiplinler, dille benzerliklerini temellendirmek için dilbilimin yapısalcılığı kadar, dilin kültürel, toplumsal veya iletişimsel bağlamlarını esas alan yaklaşımlara, hatta dilbilimde karşılığı kalmayan bazı tarihsel dil yorumlamalarına başvurmuşlardır.

Dilbilime Tarihsel bir Bakış

Dil, onyedinci yüzyılda Fransa’da, Antoine Arnauld (1612-1694) ve Pierre Nicole (1625-1695) tarafından yazılan *The Port-Royal Logic* (1662)² adlı eserle akılcı bir sistem olarak tanıtılana kadar, her çağda farklı ele alınmıştır. Antik çağlarda dil önemsenmiş; felsefenin, mitolojinin ve edebi yapıtların ayrılmaz parçası olarak veya retorik unsurlar ön planda tutularak değerlendirilmiştir (Swiggers ve Wouters, 2002). Ortaçağ’a gelindiğinde dilsel odak, gücün temsili olarak görülen Latince’nin yaygınlaşması üzerine yoğunlaşmıştır (Geary, 2013). Onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda gelişen deniz aşırı ülkelere açılma isteği, daha da önemlisi, diplomatik ve ticari ilişkiler, farklı dillerin varlığı konusundaki bilinci doğurmuş³, dönemin dilsel ilgisini kökenden (etimoloji), diğer dillerin tarihsel ve kültürel bağlamlarda incelenmesine (filoloji) çevirmiştir. Tüm bu gelişmeler, onyedinci yüzyılın, dili, gramer yapısıyla anlamaya yönelik bakışını olgunlaştırmış olmalıdır. Sonraki yüzyıllarda, dil kurallarının toplumların geleneksel yapılarıyla ilişkili olduğu savı, yerini ağırlıklı olarak bu kuralların dilin kendi iç sistemine bağlı olduğu görüşüne bırakmıştır. Alman düşünür Wilhelm von Humboldt (1767-1835)⁴ genel bir gramatik yapının tüm dillerde egemen olduğu ve sınırlı kurallarla sınırsız dilsel birimler oluşturulabildiği savını sunmuştur. Yirminci yüzyıl modern dilbiliminin (*linguistics*) kurucusu olarak kabul

² Eser 1662 yılındaki ilk basımın ardından yıllar içinde pek çok kez revize edilip Fransızca ve İngilizce olarak yeniden basılmıştır. Örn. bkz., Antoine Arnauld ve Pierre Nicole, (1861), *The Port-Royal Logic*, (Thomas S. Baynes, çev.), London: Hamilton, Adams and Co.; Antoine Arnauld ve Pierre Nicole, (1996), *Logic or the art of thinking*, (Jill V. Buroker, çev.), Cambridge: Cambridge University Press.

³ Pek çok araştırma, Avrupa’da bu bilinci doğmasını konu etmektedir. Örn. Sumillera onaltıncı yüzyılı, içinde Türkçenin de olduğu dillerin iletişim yetkinliğinin farkına varılması bağlamında bir dönüm noktası olarak işaretlemektedir. Bkz., Rocio, G. Sumillera, (2014), “Translation in sixteenth-century english manuals for the teaching of foreign languages”. (yay. haz. J. Boase-Beier, A. Fawcett, ve P. Wilson), *Literary Translation*. London: Palgrave Macmillan.

⁴ Döneminin önemli aydınlarından olan von Humboldt’un dilin felsefi ve gramatik yapısına katkısını anlamak üzere bkz. Brinton, Daniel G. (1885), "The Philosophic Grammar of American Languages, as Set Forth by Wilhelm Von Humboldt, with the Translation of an Unpublished Memoir by Him on the American Verb." *Proceedings of the American Philosophical Society* 22, no. 120, 306-31. Doi: 10.01.2020 tarihinde JSTOR’ dan erişildi.

edilen İsviçreli Ferdinand de Saussure (1857-1913) dili bir *göstergeler sistemi*⁵ olarak kuramsallaştırmış ve üzerine pek çok farklı yaklaşımın inşa edilebileceği bilimsel sağlamlıkta bir dil anlayışı kurgulamıştır. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar dilbilim kaynaklı yapısalcı anlayış, aralarında toplumbilim, insanbilim ve felsefenin de bulunduğu sayısız alanda etkili olmuş, sonrasında ise buna tepki olarak geliştirilen post-yapısalcılığın önünü açmıştır. Disiplinlerarası etkileşime hep duyarlı olan mimarlık ve kent araştırmaları bu gelişmeleri kendi disiplinler unsurlarıyla ilişkilendirmiştir.

Gösterge Saussure'un kuramsallaştırdığı biçimiyle bir kavramın (*gösterilen*) bir işitimi imgesiyle (*gösteren*) iki yönlü buluşmasıdır. Örnek vermek gerekirse *kent kavramı* zihinlere kent işitimi imgesini, *kent işitimi imgesi* zihinlere kent kavramını çağırır. Bu buluşma olmaksızın dilden söz etmek mümkün değildir. Bu anlayışla, dil bir gösterenler bütünü; konuşma ve yazı bu buluşmanın somutlaşmış halidir. Saussure'un dilbilim bağlamında dikkat çektiği önemli bir nokta *dil (language)* ve *söz (speech)* arasındaki farklılıktır. Dilbilim dili genel bir öğeler sistemi olarak kendisine konu alır; dilsel sistemin öğeleri arasından seçki yapan *söz* ise bireyseldir ve dilbilimin araştırma konusunun dışındadır. Söz düzeyindeki yeni yaratımların genel öğeler sistemiyle kesişmesi halinde dilbilim onu kapsar. Saussure tarafından bilimsellikle betimlenen bir prensip de aslında tüm dillerin doğallıkla düzenlediği göstergeler arasındaki ilişkiler üzerinedir. Dilbilimci tarafından sentagmatik (*dizimsel*) ve paradigmatik (*dizisel*) olarak sınıflanan bu ilişkilerden *sentagma* aynı tümcede bulunan göstergelerin bir araya gelerek anlam bütünlüklü bir birim oluşturmaya, *paradigma* ise o tümcede bulunmayan ama bulunan göstergelerin yerine geçebileceklere işaret eder. '*Kent karmaşık bir olgudur*' tümcesini oluşturan '*kent*', '*karmaşık*', '*bir*' ve '*olgudur*' göstergelerinin birbirleriyle ilişkileri sentagmatik; '*kent*' yerine '*mimarlık*', '*karmaşık*' yerine '*sosyal*' göstergelerinin kullanılabilme potansiyeli ise paradigmatiktir. Saussure'un dilbilim kuramı onyıllar boyunca farklı ekollerce geliştirilmiş, dilde ses, düşünüm, sözcük bilgisi gibi kategoriler oluşmuştur. Noam Chomsky 1950ler sonunda, *Port-Royal* ve von Humboldt gramatiğinin devamı niteliğinde içerikten bağımsız gramer açıklamalarına bağlı olarak farklı çözümleme yüzeyleri önermiştir. En küçük ses ve biçim birimlerini, sözcük

⁵ Ferdinand de Saussure'un Cenevre Üniversitesi'nde verdiği dersler, ölümünden üç yıl sonra öğrencileri tarafından *Cours de Linguistique Generale* (1916) başlığıyla kitaba dönüştürülmüştür. Dilbilimci Berke Vardar kitabı *Genel Dilbilim Dersleri* olarak Türkçeye kazandırmıştır.

ve sözcük kümelerini, tümcecik ve tümceleri içeren çözümleme yüzeyleri, metin ve söylem çözümlenmeleri için araç olmuştur⁶.

Tüm bu çabalar göstermektedir ki, Batı dünyasında dilbilim, dili kültürel arayüzlerle değil, dilsel sistemi kurgulayan bileşenleri ortaya çıkarmaya dönük bir evrensellekle ele almıştır. Ancak dilbilim yöntemlerinin başka alanlara hızla taşınması, dilsel öğelerin dışında başka sosyo-kültürel olguların da anlam üreten veya taşıyan sistemler olabileceği spekülasyonunu doğurmuştur. İşte bu yönelim, sonraki dönemlerde çokça taraftar bulacak *göstergebilime* işaret etmiştir. Göstergelerin toplumdaki yansımalarının göstergebilim (*semiotics, semiology*) adı altında irdelenebileceği görüşü Saussure tarafından öne sürülmüştür ama dilbilimci nelerin gösterge sayılabileceği konusunda oldukça sınırlayıcı bir tutum izlemiştir. Bunlar, toplumda farklı yollardan iletişimi sağlayan yazı ve kodlardır. Amerikalı düşünür Charles Sanders Peirce (1839-1914) ise mantıkçı ve matematikçi kimliğinin getirisi gibi değerlendirilebilecek bir yaklaşımla göstergeyi dilsel sınırların ötesine taşımış ve bir şeyin yerini tutan veya bir şeyi temsi eden herhangi bir başka şey olarak nitelemiştir⁷. Bu dolaylı olarak mimari, kentsel, estetik ve sanatsal alanları da anlam içeren ve yayan sistemler olarak görmek olmuştur. Peirce'in göstergebilim anlayışı dilsel kavramlarla ancak belli bir zorlamayla örtüşse de yirminci yüzyıl ortalarında dil dışı göstergeler ortam, nesne ve yorumlayan üçlemesiyle, yani sentaktik, semantik ve pragmatik ilişkiselliği içinde ele alınmıştır. Charles Morris ve Umberto Eco bu anlayışın öncüleri olurken; Roland Barthes, Claude Lévi-Strauss, Julia Kristeva ve Jean Baudrillard Saussure'cü bakışa yakın durmuştur. Göstergebilim bu isimlerin himayesinde, özellikle de 1960'larda ve 1970'lerde, pek çok farklı alanı etkileyen bir bilimsel alan kimliğine kavuşmuştur.

Dil ve Kent: Çoğul Kesişimler

Dilin yapısal, biçimsel ve anlamsal bileşenleri sağlam temellere dayansa da bütünlüklü, iletişimsel ve söylemsel ele alınışındaki yaklaşımlar zaman

⁶ Dilsel yapıyı mimarlıkla ilişkilendirmek adına dili titizlikle irdeleyen çok önemli bir isim Atilla Yücel'dir; aşağıda adı geçen çalışmasında dilbilimin gelişimini ve dilin yapısını mimari biçim ve mimari mekânı yorumlamak hedefiyle bir dilbilimci hassasiyetiyle aktarmaktadır. Bkz. Atilla Yücel, (1981), *Mimarlıkta biçim ve mekânın dilsel yorumu üzerine*, Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

⁷ Peirce'in düşünsel yapıya katkıları için önemli bir kaynak: *Pragmatism as a principle and method of right thinking: the 1903 Harvard lectures on pragmatism by Charles Sanders Peirce*, (1993), Patricia Ann Turrissi (yay. haz.), State University of New York: New York Press.

içinde dönüşüm geçirmektedir. Bu çağın niteliğini belirleyen sosyal ve teknolojik gelişmeler siyasal, ekonomik, etik bağlarla her coğrafyada farklı kesimler üretmekte, ve elbette dil bunun dışında kalmamaktadır. Kentler bu kesimlerin yarattığı yüzey hareketlerinin en ağırlıklı biçimde hissedildiği sosyal ve fiziksel mekanlar olarak kendini sürekli yeniden tanımlamak durumundadır. Tasnifi imkânsız bir çeşitlilik içinde kentler yeni kanaatlerin, toplumsal açmazların, temsilin, birikimin, bilginin, üretimin, eleştirinin, gündelik zemini olmaktadır (Basa, 2016). Geçen yüzyılın paradigmaları ve bunlar etrafında kurgulanmış kuramsallıklarla açıklanamayan yeni oluşumlar, yeni gerçeklikler, yeni normaller ve yeni durumsallıklar, kent(sel) ve dil(sel) arasındaki ilişkinin biçim, ortam ve içerik değiştirmesini kaçınılmaz kılmıştır. Totaliter kuramların ya yok olması ya da Foucault'nun deyişiyle "yana doğru devrilmesiyle"⁸, kentten veya dilden kaynaklanan kimi sabitliklerin de yeni çözümleme alanları yaratması olağandır.

Teşekkür

İdealKent'in bu sayısı ile dil ve kent arasındaki ilişkiyi farklı temalar aracılığıyla irdelemeyi hedefledik. Bu hedefin gerçekleşmesine destek olan Emir Osmanoğlu'na ilgisini hep yanımızda hissettirdiği için minnettarız. İşini özenle yapan dergi ekibine teşekkür ederiz. Özgün çalışmalarıyla bu sayıyı mümkün kılan değerli yazarlara ve gönderilen çalışmalarını büyük bir bilimsel titizlikle inceleyen değerli hakemlere sonsuz teşekkürler.

Sayı Editörleri
İnci Basa
Duygu H. Simser

⁸ M. Foucault bu ifadeyi Batı bilgi mekânı için kullanmaktadır. Bkz. *Kelimeler ve Şeyler*, s. 330.